

Képzelt beszélgetés egy szoboravatáson

Igen tisztelt ünneplő közönség! Kedves Barátaim!

Bizonyára megértik, ha azzal kezdem, hogy nem kis szorongással vállaltam el ezt a nagyon megtisztelő, de talán nem egészen rám illő feladatot. Szorongásom most még inkább felerősödik, amikor — szinte testi szememmel is látom őket — itt vannak közöttünk azok az árnyak, szellemek, csontvázak, akiket Déry megidézett — emlékezésre, elszámolásra — a Tamás-hegyre, s amely mérlegkészítésnek az eredménye ez volt: *Ítélet nincs. A szellemsereg élén — természetesen — most már Déry Tibor áll, érzem szúrós tekintetét, látom szigorú arcát. De ott van már a csapatban Illyés Gyula is, hajóskapitányi sapkájában, biztatóan hunyorogva néz rám, ahogy szokta, s már hallok is a hangját: Na, kedves uram, mit tud mentségére felhozni? Hogy kerül a csizma az asztalra?*

Tisztelt mesterem, harcostársam, szeretett barátom: az igazság s a felelet is nagyon egyszerű. Tessék megnézni a meghívót: a Déry-alapítvány jutalmazottja vagyok. Ez a — mentség. Meg Keresztury Dezső kedves, szelíd nógatósa, biztatása — rábeszélése. Azonfelül meg: nekünk, akik a nyelv körül buzgólkodtunk, buzgólkodunk, igen sok köszönnivalónk van Déry Tibornak.

Azt hiszem, kevesen tudják a jelenlevők közül, hogy Déry igen nehéz időkben állt a nyelvművelő munka mellé, a maga hitelével, erkölcsi bátorságával. Olyan időkben, amikor a nyelvvédő, nyelvállító tevékenység szőröstül-bőröstül, Kosztolányistul nacionalizmusnak, sovinizmusnak, nem ritkán faszizmusnak minősült. Csak egy példa az utóbbihoz: Az Új Idők című lap 1945. évi 2. számában egy cikk jelent meg, amelynek tekintélyes szerzője — jeles filológus — azt állítja, hogy a nyelvvédő társaságok édestestvérei a fajvédő társaságoknak. A fajgyalázás gondolata teuton agy torzszülöttje, a nyelvgyalázást is Teutoniában találták ki.

Déry az Új Magyarországból visszautasítja, elveti a nyelvédelemnek a fajvédelemmel való azonosítását, majd az Új Időkben hamarosan bővebben is kifejti véleményét: „S. O. S. A magyar nyelv kiált segítségért” címen arról ír, hogy mindegyre rosszabbul beszélünk és írunk. „Mint egy hű és pontos tükörben, nyomon követhetjük a nyelvben a közszellem és erkölcs ijesztő hanyatlását, az ízlés süllyedését, a lelki és társadalmi fegyelem felbomlását. A magyar társadalomnak az újjáépítés és önévelés feladatát a nyelvre is ki kell terjesztenie. Országos erőfeszítésre van szükség.”

Ezt az országos szervezést maga veszi kezébe. 1946 tavaszán a Magyar Írószövetségben Halász Gyulával és Laczkó Gézával karöltve megalakítja a *Nyelvvédő Bizottságot*. Ennek a feladatát így fogalmazza meg: „nem kerétszeknek tekintjük magunkat, akiknek feladata, hogy továbbfejlessék az

Szücs Károlyné, a balatonfüredi városi tanács művelődési osztályának vezetője az ünnepséget megnyitó beszédében elmondta, hogy Déry Tibornak ez a szobra eredetileg az író Tamás-hegyi kertjében állt, Illyés Gyula avatta föl 1979 őszén. A Tamás-hegyről a Lóczy Lajos Gimnázium folyosójára került, s most kapta meg végleges helyét a Tagore sétányon.

egészséges kertet, hanem orvosoknak, akik a betegség megtámadta szervezete-
tet gyógyítani igyekeznek. Úgy látjuk, hogy a magyar nyelv — azaz a ma-
gyarul beszélők nyelvérzéke — gyökereiben beteg.”

Tervük az, hogy majd szemmel tartják, ellenőrzik a sajtó nyelvét, a
könyvkiadást, főként a fordításokat, a rádió nyelvét, vállalják a filmfeliratok
és szövegek, a hirdetések és rendeletek nyelvi ellenőrzését. (A televízió
akkor még — tudvalevőleg — nem okozhatott gondot.)

Ígér a Nyelvvédő Bizottság egy hamarosan megjelenő hibalexikont (Ha-
lász Gyula), valamint egy új magyar leíró nyelvtant is (Laczkó Géza). Ké-
sőbbre egy nyelvtudományi és nyelvművelő lexikont. Az utóbbi tervek nem
valósultak meg, pontosabban szólva jóval később, a Magyar Tudományos
Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készültek el ilyen művek, segédesz-
közők. Azt nem tudom, hogy Déry elképzelésének, ízlésének megfeleltek-e.

A nyelvi ellenőrzés megszervezése, megvalósítása sem nagyon sikerült
— akkor sem. A javaslat fogadtatása eléggé vegyes volt, vagy inkább nega-
tív. Arról számol be Déry hamarosan, hogy nem tudnak megegyezni a rádió
vezetőségével a műsorok nyelvi ellenőrzésében, hansonlóképpen a könyvki-
adókkal se. „Néhány napilappal ugyan egyességre jutottunk, naponta átvizs-
gáljuk a számokat, összegyűjtjük, s a szerkesztőségének beküldjük a hiba-
anyagot, de a napi- és hetisajtó tetemes része kivonja magát ellenőrzésünk
alól.” (Nyelvőr 70: 119.)

Valószínű, hogy a siker elmaradása, az „illetékesek” vonakodása volt az
egyik oka a Nyelvvédő Bizottság elhallgatásának. Meg: Halász Gyula hama-
rosan meghal, Déryt, Laczkó Gézát másfelé szőlítja, szorítja az élet s az iro-
dalom. És hát működni kezd a Tudományos Akadémia, megalakul — Kodály
elnökségével — az Akadémia Nyelvművelő Bizottsága is...

Mindezek ellenére Déry a mondanivaló nyelvi megformálásának jelentő-
ségét egész életében hangoztatta, s rendszeresen írt, szót emelt a semmitmon-
dó, homályos, kusza, lapos, zavaros fogalmazás ellen.

Engedjenek meg egyetlen példát a kínálkozó sok közül.

Arról ír egy alkalommal („Nyögvenyelő” címen!), hogy milyen kedvetle-
nül olvassa igénytelen nyelvezetű irodalmi folyóiratunkat.

„Nem a teljes, örvendeztető tudatlanságra gondolok elsősorban — ír-
ja —, amely mégis nyomdafestékhez jut, hanem arra, a se íze, se bűze lan-
gyosságra, amely jó íróink stílusában is csordogál. Legjobbainknak is, né-
hány ritka kivétellel, tetemesen alacsonyabb a nyelvi szintje annál a folyto-
nosan emelkedő kaptatónál, amelyen az előző nemzedékek jártak.”

S ami még fontosabb: maga is példát mutat műveiben, írásaiban a gon-
dos szövegalkotásra. Elméletileg is, gyakorlatilag is. Tudatosan törekszik a
pontos szövegszerkesztésre. Erről így ír: „... munkámban a legjobb szórako-
zást általában *mondataim szövése* szerzi. Aprólékos bibelődésnek tetszik, hol-
ott valójában az alkotóerő próbája; a hozzáértés és a buzgalom, amelyet e
munkánkba fektetünk, különbözteti meg a művet a műkedvelői lelkendezés-
től. Ismerjük mondanivalónkat, de hogyan mondjuk ki? A mondat határozza
meg. Annak áttételén fordul ki írói tervünk a papírra, a véghezvitel állapo-
tába; jó volt-e a tervezés vagy megbuktunk-e vele, itt derül ki. A jó mondat
eleven, mint *maga a teremtés*”.

Vallomásának és stílárís gondosságának az értékét fokozza, hogy anya-
nyelve tulajdonképpen nem magyar. Sokszor nyilatkozik erről is. „Anyám
bécsi, apám szegedi születésű, otthon németül beszéltünk, kisgyermek korom-

ban hosszú ideig, később is évekre külföldre kényszerültem, s bár magyar iskolákba járva, hogy mi a magyar nyelv, teljes mélységében és szélességében csak későn tanultam meg.”

Az már csak természetes, hogy az akadémiai leíró nyelvtan stilisztikai példatárát Déry mondataival diszítettük, gazdagítottuk. Erről talán nem is tud tisztelt Mesterünk, így arról sem, hogy *egyetlen mondat sem maradt benne a nyelvtanban*. 1958-at írtunk. Nem sokat tehattünk az ügyben.

— Ugyan már — legyint most szellemkezelével Déry Tibor, ennél nagyobb bajtok sose legyen. Különben is be kell vallanom, nem olvastam a nagy akadémiai leíró nyelvtan egyik kötetét se. Így annak idején nem eresztettem bűnnek a fejem az engem ért inzultus miatt. De mondd csak, nincs itt valami aránytévésztés? Nem a Nyelvtudományi Társaságban, vagy az Akadémia Nyelvművelő Bizottságában kellene mindezt elmondanod? Ha már szóba kerültem . . . Az az érzésem persze, hogy te az én igazi *arcomat*, mit *arcomat*, *arcaimat*, s a világgal, ellenfeleimmel, barátaimmal s magammal, igen, magammal vívott *harcaimat* nem nagyon ismered . . .

— Mielőtt felelnék, egy régi köteted előszavából idézek néhány sort. „Jelmondatként azt írtam útinaplóm első oldalára: legfőbb erénye az őszinteség legyen! Ma is változatlanul az az álláspontom, hogy az író dolga az igazmondás. Ennek más a formája, ha verset vagy regényt ír, és más, ha riportot, de tartalma mindegyiknek csak az igazság lehet. Ettől minden eltérés egyképp vétene pártosságunk és mesterségünk ellen.” (Hazáról, emberekről 5.)

Nos, az igazmondás még nekrológban, emlékbeszédben és — szoborleplezéskor is kötelező.

Ami arcaidat s harcaidat illeti, az én világom valóban más volt, mint a Tiéd. A napszámosok, cselédek, falusi parasztok világa volt, rájuk nézve próbáltam tájékozódni, eligazodni a közéletben, egyenesbe kerülni a világgal s magammal. Mesterem Illyés Gyula, Veres Péter, a tananyag a *Puszták népe*, a *Magyarok meg a Gyepsor* s a *Szúk esztendő* volt.

A politikában — szerencsémre — igazából nem vettem részt soha. Még leginkább a Márciusi Fronttal rokonszenvezve sodródtam a politika közelébe, 1937. március 15-én, kezdő egyetemista koromban. Örömmel olvastam, hogy annak idején ezt írtad róla, mondtad róla Ruffy Péternek: „Azt hiszem, hogy a Márciusi Front az utóbbi évek politikai alakulatai között az egyetlen, amelyben arcpírulás nélkül reménykedni lehet . . .”

A munkásmozgalmakról, a Te harcaidról bizony keveset tudtam akkoriban. S később? Tovább mondva az igazságot: az én kezemet Illyés Gyula, Keresztury Dezső hozzád való barátsága, hűsége húzta a Tiéd felé, ha nem is testi valóságunkban, inkább szimbolikusan.

— De csak olvastál tőlem valamit nyelvi apróságaimon kívül is, ha már ide merészkedtél?

— Igen, hogyne. Én sokat olvasok. Csakhogy . . . Emberi gyarlóságunkból, felismerő-, befogadókészségünk, képességünk korlátaiból következik, hogy az ember a maga világába próbálja beleilleszteni, s kialakult, megszokott értékrendjéhez, ízléséhez akarja-tudja viszonyítani, mérni, ami újjal, mással találkozik. Emberben, műben, magatartásban.

Furcsa példákat mondok erre Veled kapcsolatban is, talán nem értesz félre.

A *Felelet* első kötetében például egyre nagyobb figyelemmel, örömmel olvasom Józsi bácsi furfangos társalgását Angéla kisasszonnyal. Egyszer csak

úgy érzem, már találkoztam Józsinnak valamiféle atyjafiával. Persze! Az öreg Szakállas vagy a fia, Ábel, Tamási Áronnál.

Aztán: A kiközösítő ironikus, árulkodó nyelvi anakronizmusai olvastán — a IV. századi történetben például ilyenek: *nincs mese, karhatalmisták, opportunisták, ultrák stb.* —, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy korunkról, korunk nagy problémáiról szólsz, nekem megint egy erdélyi író jutott eszembe, Sütő András. *Csillag a máglyán* című drámája XVI. századi témát dolgoz fel: Kálvin János és Szervét Mihály vitáját. Az író — ha egyébként nem vennénk észre — nyelvi eszközökkel, szóhasználattal is figyelmeztet bennünket: a máról is, magunkról is szó van. „Ekkora eretneket *élősúlyban* még nem láttam” — mondja Farel. Arról is szó van, a börtönőr mondja, hogy a rabok a kínzásra *reagálnak*. A Hitnyomozó a *szolgálatos könyvellенőroket* emlegeti.

— Szép ki filológus vagy — gondolod, gondolhatod most rólam, hiszen Sütő drámája jóval később jelent meg.

— Még azt is bevallom, bármekkora szégyen is rám nézve, hogy egyszer arra a csodálatosan szép, művészi novellára gondolva, amelyben egy rab kiszabadul és hazatér a börtönből, nos, egy darabig bizonytalanságban voltam, vajon Te írtad ezt vagy Lengyel József. Még az a szerencse, hogy nem mondtam el senkinek pillanatnyi eltájolódásomat. De azért nyilván valami más is volt tudatlanságom mögött. Nagyon szerettem Lengyel Józsefet, hitét, emberiségét, alkotásait...

De közel visznek, vittek hozzád emberi és irodalmi rokonszenveink, azonos vonzódásaink is. Örömmel olvasom életrajzodban, milyen meleg emberi barátság, megértés alakult ki közted s Tóth Árpád között, akit már kis gimnazista koromban én is megszerettem.

Aztán, írásaidban annak nyomait találtam, hogy nem volt neked közömös az én másik nagy költőm, Berzsenyi sem.

Furcsa helyen, szokatlan „szövegkörnyezet”-ben van az egyik „utalás”.

Egy szép nőről írod, hogy női becséért „tartják el” a házasságban, tehát „*Diszei hulltával kenyere is elfogy. De inkább: kenyere fogytával diszei is hullanak*”.

Nem utaltál rá, nem is húztad alá írásodban, de mindenki érzi, érti, hogy: *Hervad már ligetünk...* Igaz, egy kissé gunyoros ez az utalás, és így számomra kissé diszsonáns is. De — Berzsenyi, tagadhatatlanul!

Teljes hangulati harmóniájában idézi fel viszont az őszikék ciripelése a niklai remetét, az agg diófája alatt könyökre dülő, a kanóc pislogó lángjait szemlélő költőt:

*Az őszibogárnak busongó hangjai
Felköltik lelkemnek minden érzéseit,
S az emlékezetnek repdező szárnyai
Visszahozzák éltem eltűnt örömeit.*

Íme, ugyanez a Tamás-hegyen: „Megszokom a szomszédban a diófa levele hullását is, elsőnek kezdte társai közül. Megszokom fölöttünk a hegyoldal rozsdásodását. Megszokom az esti hangszőnyeg lassú szétszakadozását is:

már kifoszlottak belőle az őszikék vékony szálai, éjjel a baluszter mellett ültömben a magam vércőreinek zúgásába burkolózom.”

Óh, a *kert*, ahol *otthon* voltál, ahol biztonságban voltál! Amelynek így vallottál szerelmet: „Fogadj... magadba, édes kertem..., s kapcsold be vérceringésemet boldog nyári áramaidba.

Boldog vagyok, itt most nem érhet baj.”

Most képzeletben együtt ülök Veled a Tamás-hegyen, nézem a levelek barnulását, színek és fények villózását, várom az őszi bogár, a többször is emlegetett őszike ciripelését, bámulom kerted gazdagságát, szép rendjét. S arra gondolok, hogy tulajdonképpen majdnem földiek lettünk. Kár, hogy nem hoztam a kertedbe egy szentgáli tiszafacsemetét... De fügebokromból is adhattam volna „bujtást”. Én a József-hegyről kaptam. Le-lefagy, de újra meg újra makacsul kizöldül.

Hogy szeretted növényeidet! Szerettelek volna megölelni, mikor azt olvastam feljegyzéseidben, hogy Böbétől egy kocsi trágyát kaptál születésnapodra! Ez igen! Szép, hiteles vallomás; kertnek és házastársnak.

Látom rajtad, szigorúan nézel rám. Vagy inkább aggódva: ne botránkoztassam az ünneplőket ilyen ide nem illő, stilustalan dolgokkal.

— Mondjál most már valami fennköltebbet is, szólj biztatva. Valamit, a halhatatlanságról, felejtsd el, hogy nekem mi a véleményem róla.

— Nos, ha életed tanulságaként egy szót, egyetlen szót kellene kimondanom, felírnom, ezt választanám: *hűség*. Hűség az igaznak megismert eszméhez, amelyet maradandó művekben ábrázoltál, hűség a nyelvhez, az igazsághoz, a valósághoz, az emberséghez; hűség a szabadsághoz.

A nyelvről ezt vallottad: „Írónak hol is lehetne másutt a hazája és íróasztala, mint ahol a nyelvét beszélik? ... Mint Anteusz a földanya érintésétől, az író anyanyelve talajából szívja föl erejét, a körülötte forgó, zsongó szavakból stílusának frissességét, a hazai hangokból a maga dallamát. Anyanyelve úgy veszi körül és védi, mint egy második felhám. Az írónak a nyelv a hazája.

Volt olyan idő, hogy rosszul éreztem magam idehaza, s meg voltam győződve, idegenben jobb sorsom és kedvem lenne [...] De hogy 1957-ben — amikor az itthon közelgő börtön elől, amely utol is ért — mégsem szöktem ki idegen vendégszeretembe, bárhogy sürgettek is, annak a politikai hűségen kívül nyilván első oka volt, hogy hazámban: nyelvemben akartam megmaradni.”

A szabadságról pedig, első bebörtönzésed idején: „Itt, a négy fal között bevallhatom, hogy egész életemet Rád építettem, mindenemet feláldoztam érted, s neked köszönhetem minden sikertelenségemet, minden vereségemet, de minden boldogságomat is. Te tettél engem olykor keményné, aki széteső és puha vagyok, te tanítottál meg a szóalalomra, te fordítottad arcomat a szegények és elesettek felé és ha van valami nemesség munkámban, a sok szenny és kétértelműség között van valami ragyogás az életemben, neked köszönhetem. Szabadság, a te jegyedet akarom viselni, amíg élek.” (Idézi Ungvári Tamás: Déry Tibor 151—2.)

— Sok! Sok! — emeli fel most szellemkezét a Mester. Hol van már erőszakos ifjúságom heve, s naivitása?! Hol a prófétai hangos szavak?! Amikorra második börtönömből kikerültem, bizony már sokkal halkabb, szeré-

nyebb, alázatosabb lettem. De hiszen erről is vallottam már: „Véleményem a világ múlt és mai állapotáról a sok mérlegelés során annyira elkopott, hogy szabad szemmel már meg sem találom. Egyébként is felhagytam azzal, hogy válaszokkal védekezzem a világ ellen; okos ember nem állít, hanem kérdez.”

— Igaz, igaz... A szóinfláció idejében óvakodjunk a nagy szavaktól. De a Te szavaidat — hangosakat és csendeseket — életed és műveid hitelesítik, akkor is, ha ítélet — lesz.

*

Ezekkel a gondolatokkal — a Balatonfüredi Városi Tanács megbízásából — mély tisztelettel átadom Déry Tibor immár végleges helyére került mellszobrát, Sigmond Olivér kiváló alkotását az író barátainak, tisztelőinek, Balatonfüred lakosságának, és az egész magyar népnek.

SÁRÁNDI JÓZSEF

Vezérlő csillag

Zsuzsának

*Mit tudok én még Neked
a hangoskodók között mondani?
A Te tiszta szemed
vezérlő csillagom.
Honnan jöttél?
Ki vagy?
Honnan Benned a szeretet
mely fölntart
erőt ad
és naponta ajándékozza
nekem az életet?*

Leányvár, 1989. VI. 26.